

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ

УДК 930.85(477+474.5):316.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/1.56>

Філіпович М.Б.

Балтійський науково-дослідний інститут проблем трансформації економічної сфери,
Академія рекреаційних технологій і права

Пальчевський Р.С.

Рівненський державний гуманітарний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ ТА ЛИТВІ

У статті досліджуються специфіка процесів збереження та репрезентації історичної спадщини в Україні та Литві крізь призму культурної політики, національної ідентичності. Особлива увага приділяється порівняльному аналізу стратегій популяризації спадщини, включаючи сучасні форми презентації – цифрові платформи, інтерактивні експозиції та публічні простори.

Автори аналізують, як матеріальні та нематеріальні пам'ятки культури сприяють збереженню історичної свідомості, ідентичності та міжпоколіннього зв'язку. Особливу увагу приділено порівнянню підходів до охорони історичної спадщини в обох країнах, а також ролі державної політики, громадських ініціатив і освітніх програм у процесі конструювання колективної пам'яті. Підкреслюється, що історична спадщина не лише репрезентує минуле, а й активно впливає на сучасні наративи національного розвитку, сприяючи формуванню громадянської свідомості та зміцненню міжкультурного діалогу. У дослідженні окреслюються спільні виклики, з якими стикаються обидві країни.

Обидві країни мають багатий спільний історичний досвід, складні траєкторії державотворення та глибокі культурні традиції, що формують основу національної пам'яті. Культурна спадщина України та Литви – це не просто набір артефактів чи традицій, а глибокий пласт національної пам'яті, який формує ідентичність, цінності та історичну свідомість обох народів.

Аналіз охоплює як традиційні форми (музеї, архітектурні пам'ятки, архіви), так і сучасні практики (цифрові платформи, інтерактивні виставки, урбаністичні інтервенції) збереження культурної спадщини в Україні та Литві, зокрема роль громадських ініціатив і міжнародних грантових програм. Проаналізовано приклади локальних проєктів, що сприяють актуалізації історичної пам'яті. Автори доводять, що поєднання «низової» активності та інституційної підтримки формує нову модель культурної політики, засновану на принципах участі, відкритості та європейської солідарності.

Ключові слова: національна пам'ять, історична спадщина, музеєфікація, міжкультурна комунікація, ідентичність, Україна, Литва.

Постановка проблеми. Процес уніфікації культурних проявів стає домінуючим у сучасному світі у той же час породжує інший – протилежний, рух, а саме все більшого сенсу набуває питання збереження національної пам'яті, ідентифікації та приналежності до певної нації, народності, громади. Історична, культурна спадщина є носієм історичних наративів, цінностей та символів, що

об'єднують суспільство навколо спільного минулого та спільного бачення майбутнього.

Мета дослідження полягає у порівнянні шляхів збереження та стану історичної спадщини в Україні та Литві, що дозволить виявити як спільні риси, так і унікальні підходи до осмислення та охорони історичної спадщини та її ролі у формуванні національної пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Історична спадщина є фундаментом національної ідентичності, джерелом колективної пам'яті та важливим чинником культурного розвитку суспільства. У сучасному світі, де глобалізаційні процеси нерідко загрожують унікальності локальних культур, питання збереження та репрезентації історичних пам'яток набуває особливої актуальності. Україна та Литва – країни з багатою історією, складним минулим і потужним культурним потенціалом – демонструють різні, але водночас споріднені підходи до охорони та популяризації своєї спадщини.

У контексті сучасних гуманітарних досліджень національну пам'ять слід розглядати як динамічний процес, що включає інтерпретацію минулого, його трансляцію через освітні, культурні та медійні канали, а також формування спільних цінностей і уявлень про національну ідентичність. Саме тут вступає в дію історична спадщина – як матеріальна (архітектура, пам'ятки, артефакти), так і нематеріальна (традиції, мова, фольклор) – що слугує джерелом пам'яті та інструментом її збереження. Як зазначає Ірина Бех у дослідженні культурної пам'яті: «Культурна спадщина є не лише об'єктом збереження, а й активним чинником формування ідентичності» [3, с. 45].

При тому як в Україні, так і в Литві, сьогодні усвідомлюють, що історична спадщина є стратегічним чинником національної безпеки, що захищає ідентичність країни, єдність громад та стійкість суспільства до інформаційних, ідеологічних та геополітичних загроз. Адже, як вдало зазначила Раса Чепайтене, литовська науковиця «Спадщина є інструментом спротиву та самовизначення у пострадянських суспільствах» [11, с. 47].

Таким чином, історична спадщина є не лише об'єктом охорони, а й активним чинником конструювання національної пам'яті. Вона дозволяє суспільству артикулювати своє минуле, формувати наративи, що легітимізують сучасні політичні та культурні процеси, а також забезпечує зв'язок між поколіннями. ЮНЕСКО підкреслює, що: «Культурна спадщина сприяє діалогу між культурами та соціальній згуртованості» [3].

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, зазначено, що культурні цінності є основою консолідації суспільства та формування спільної історичної пам'яті, особливо в умовах зовнішньої агресії та трансформаційної кризи, а «поняття культурної спадщини зокрема охоплює питання збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності й території» [6, с. 4].

Таким чином, національна пам'ять і культурна спадщина перебувають у тісному взаємозв'язку: перша потребує другої як джерела, носія та символу, а друга набуває значення лише в контексті пам'яттєвих практик, що надають їй смислу та актуальності.

14 травня 2025 році у Вільнюсі на форумі «Культура як стратегічний ресурс в умовах загрози», культурну спадщину було визначено як одну з важливих складових стійкості держави до зовнішніх загроз. Голова Державної комісії з питань культурної спадщини Литви Вайдуте Шчіглієне у своєму виступі наголосила, що культурна спадщина є стратегічним чинником національної безпеки, що захищає ідентичність країни, єдність громад та стійкість суспільства до інформаційних, ідеологічних та геополітичних загроз [2].

Однак, попри розуміння важливості культурної спадщини у сучасному світі, сьогодні вона стикається з трьома основними викликами: недостатнє та безсистемне фінансування, слабе сприйняття спадщини в системі освіти, втрата спадщини, що має значення за кордоном, та її стратегічно невідзначений захист, що призводить до втрати або недбалості важливих об'єктів.

Попри зазначені виклики, які притаманні обома державам, Україна має особливості у збереженні та репрезентації культурної спадщини які здійснюються в умовах складного історичного контексту, пострадянських трансформацій та війни [9]. Основними напрямками охорони спадщини в Україні є: діяльність Міністерства культури та інформаційної політики, Національного заповідника «Софія Київська», Українського центру культурних досліджень; Закон України «Про охорону культурної спадщини» узгоджується з міжнародними нормами, зокрема конвенціями ЮНЕСКО; активне впровадження ІКТ – створення електронних реєстрів пам'яток, віртуальних музеїв, інтерактивних платформ для популяризації спадщини; волонтерські проекти, локальні дослідження, краєзнавчі експедиції, що сприяють збереженню нематеріальної спадщини – пісень, ремесел, обрядів; евакуація музейних фондів, міжнародна підтримка.

Щодо Литви, то вона має стабільну систему охорони культурної спадщини, інтегровану в європейське законодавче поле [10]. У Литві сформована чітка централізована модель управління – Департамент культурної спадщини при Міністерстві культури координує всі процеси охорони спадщини. Литва активно імплементує рекомендації Ради Європи та ЮНЕСКО щодо превентивної консервації та сталого розвитку. Активно

втілюється репрезентація через туризм: культурна спадщина є важливою складовою туристичної галузі – прикладом є Тракайський замок, Каунас, Вільнюс як об'єкти світової спадщини. Відбувається інтеграція теми спадщини у шкільну та університетську освіту, підтримка молодіжних проєктів, зростає використання цифрових платформ для представлення історичних артефактів, інтерактивні виставки, мобільні додатки [8].

Порівнюючи здобутки двох держав у сфері збереження культурної спадщини та розвитку дефініцій національної пам'яті, варто зазначити і роль бібліотек. Сьогодні бібліотеки в Україні це форпости ідентичності, певною мірою така роль має історичну тяглість, згадати хоча б бібліотеки Ярослава Мудрого, монастирські та братські бібліотеки, просвітянські. Окрема сторінка нашої історії книгозбірні українських вельможних родів – Потоцьких, Вишневецьких, Оссолінських (Оссолінеум) – гордість Вроцлавського університету (РП). А угри, мають свою гордість – палацову бібліотеку Гелікон, яка розміщена у палаці Фештечі у Кестхеї, що збереглася завдяки, як вони кажуть, радянському солдату – Іллі Шевченкові. Хоча, насправді за облудливим терміном «радянський солдат» прихована українська історія. Що ж до бібліотек Литви, то вони сьогодні відіграють роль більше як інтелектуальні хаби. Однак, і у Литві, і в Україні, бібліотеки адаптуються до викликів часу, трансформуються у відкриті простори для громади, зберігають спадщину і водночас формують нову культурну реальність.

Загалом же, національна пам'ять – це не просто сукупність історичних фактів, а живий конструкт, який формує ідентичність народу, його цінності, уявлення про минуле, теперішнє й майбутнє. Держава, освіта та громадянське суспільство – три ключові сили, що впливають на цей процес.

Роль державної політики полягає в офіційній історичній нарації. Держава визначає, які події, постаті та явища вважаються «канонічними» – через закони, пам'ятні дати, державні свята. Не менш важливе значення держави і у підтримці музеїв, архівів, меморіалів – інституції які потрібно фінансувати та створювати, адже в основі їх діяльності лежить збереження та репрезентація історичної спадщини. Державна політика формує переосмислення минулого, змінює топоніміку, демонтує пам'ятники. За останні десятиліття в Україні та Литві були проведені такі програми як декомунізація та дерусифікація. Одним із ключових факторів за які відповідає держава є і інформаційна безпека: протидія історичним фаль-

сифікаціям, особливо в умовах війни та гібридної агресії.

Основними завданнями обох держав у формуванні національної пам'яті засобами історичної спадщини є:

- *формування критичного мислення* шляхом впровадження освітніх програм, адже освіта повинна не лише ретранслювати знання, а й навчати аналізувати джерела, розуміти контексти;

- *популяризація вивчення історії рідного краю, родинних історій*, що дозволить персоналізувати національну пам'ять, інтегрувати локальну історію;

- *інклюзивність*: формування багатоголосі пам'яті через викладання та вивчення історій меншин, жінок, регіонів;

- *проєктна діяльність*: навчати учнів, студентів створювати власні дослідження, презентації, документальні фільми, завдяки чому вони стають активними учасниками пам'яттєвого процесу.

Важливим кроками у формуванні національної пам'яті через державну політику в останні роки в Україні стали законодавчі ініціативи щодо декомунізації та дерусифікації, перейменування вулиць, демонтаж пам'ятників, підтримка меморіалів, музеїв, архівів, зокрема пов'язаних з Голодомором, діяльністю УПА, Майданом. Сприяє реалізації цієї політики Інститут національної пам'яті – ключовий орган, що формує офіційну історичну нарацію.

Однак, на відміну від Литви, у якій це розвинуто, Україні бракує системної політики пам'яті, малоактивна участь у європейських програмах пам'яті (наприклад, «Europe for Citizens»). У Литві активно за участі Департаменту культурної спадщини, який координує охорону пам'яток, створюються музеї окупації, парки пам'яті, інтеграція спадщини в туристичну політику. Активну відбувається і інтеграція теми пам'яті в шкільні програми через міждисциплінарний підхід, надається підтримка молодіжних ініціатив, конкурсів, літніх шкіл з історії. Організуються волонтерські експедиції, збір свідчень, створення цифрових архівів. У парламенті Литви діє парламентська група «За історичну пам'ять і справедливість».

Найбільш помітними акціями щодо збереження національної пам'яті в Литві є заходи 14 червня, з нагоди Дня скорботи та надії. Розпочинаючи з 2015 року у різних муніципалітетах Литви та громадах за кордоном у цей день проходить громадянська кампанія за збереження історичної пам'яті, організована Радою литовських молодіжних організацій. Під час акції Всесвітня хвилина мовчання вшановує пам'ять депортованих та полі-

тичних в'язнів, які постраждали від радянських репресій – у установах, компаніях та організаціях проводиться хвилина мовчання.

З 2018 року проводиться Всесвітній день литовців та литовських національних громад «З'єднаймо Литву» проходить на Вільнюській ратушній площі та збирає тисячі литовців з різних країн світу.

З 2023 року одним із наймасштабніших проєктів присвячений пам'яті та збереженню Меморіального фонду геноциду 1940–1990 років є «Знак Перемоги», історії визвольної боротьби Литви, реалізація якого здійснюється за підтримки Благодійного фонду та фонду підтримки Christian Aid DONUM. В основі проєкту лежить збір та запис спогадів, книговидавництво, презентація книг спогадів та їх дарування по всіх школах і бібліотеках.

Окремої уваги заслуговує проєкт «Місія-Сибір», у ході цього проєкту з 2009 року проводяться експедиції по місцях депортації литовців. У 2010 році литовська молодь відвідала Свердловську область РФ відремонтували 6 литовських кладовищ. У подальших роках експедиції продовжувалися у РФ: Томськ, Хакасія, Тюмень, Красноярськ, Іркутськ; у Таджикистан Душанбе, Курган-Тюбе, Сарбанд та інші місця масових поховань; у Казахстан, зокрема у Караганді у 2019 році 18 кладовищ де знайшла і облаштувала майже 130 литовських могил [5].

В Україні найбільш резонансними стали волонтерські проєкти: «Історична правда», «Пам'ять нації», «Декомунізація. Україна» – ініціативи, що популяризують правдиву історію. Місцеві експедиції та краєзнавство через збір свідчень, фото, артефактів – особливо важливо для збереження пам'яті про репресії, війни, Голодомор. Створення онлайн-архівів, інтерактивних мап, подкастів, це все нові формати пам'яті для молоді. Інструментами переосмислення історії виступають мистецькі акції: театр, література, стріт-арт.

Не менш цікавив для України став би досвід Литви яка активно підтримує ініціативи різних організацій, які займаються захистом історичної спадщини. Тисячі об'єктів внесені до реєстру культурних цінностей, що охороняються державою, а Міністерство культури та муніципалітети регулярно виділяють кошти на їх відновлення. Однак, важливо зазначити, що одних фінансових інструментів да підтримки громадських ініціатив недостатньо. Потрібно розробляти цілу політику збереження культурної спадщини. Це має бути стратегічна програма збереження культурної,

історичної спадщини як складової національної пам'яті і розпочинати слід з просвітницько-популяризаційної складової щодо доцільності її збереження та належного ставлення до об'єктів спадщини, закріплювати усвідомлення, що це насправді потужний соціальний, економічний і культурний капітал. Викорінювати сприйняття історичної спадщини як повільної, дорогої, проблемної сфери.

У Литві «громади починають це розуміти все більше і більше. Сьогодні ми бачимо, що вони іноді готові виділити більше коштів, ніж держава. Наприклад, міський муніципалітет Вільнюса планує виділити на спадщину близько 8 млн євро у 2025 році. Цього року держава виділила на всю країну лише 6 млн євро» [1].

Дослідники з Каунаського технологічного університету з'ясовуючи, чому одні громади об'єднуються навіть в умовах кризи, а інші розходяться, виявили несподіваний зв'язок – культурна спадщина є не лише спадщиною минулого, а й важливим фактором сьогодення, який зміцнює почуття приналежності людей та спонукає до спільних дій перед обличчям труднощів.

«Приклад Литви цінний тим, що він відображає ситуацію багатьох посткомуністичних країн – багату спадщину, активні місцеві громади, але водночас структурні перешкоди для повноцінного включення населення. Це як лабораторія, де ми бачимо, як традиційні моделі управління стикаються з новими викликами громадянства та демократії», – каже професор КТУ Л. Шедуїкте [1].

На фоні повномасштабної війни України та Росії литовці прийшли до висновку, що «громадяни, які усвідомлюють свою спадщину, набагато стійкіші до спотворення історії, до криз ідентичності та залишаються громадянами, готовими захищати свою країну» [1].

Не менш важливим фактор у збереженні історичної спадщини в обох країнах є міжнародна співпраця та міжнародні гранти. Окрім фізичного збереження пам'яток це сприяє культурному розвитку та налагодженню міжнародних відносин. Україна та Литва мають спільні сторінки історії (Велике князівство Литовське, Річ Посполита, СРСР), що формують унікальні наративи. У практиці такого співробітництва маємо позитивні кейси, зокрема, у рамках українсько-литовської співпраці було ініційовано відновлення надгробного монумента князя Костянтина Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, зруйнованого у 1941 році. Цей проєкт є прикла-

дом транскордонного збереження спільної історичної пам'яті [8].

Окрім війни загрозою історичній спадщині є глобалізація, урбанізація та зміни навколишнього середовища. Нове будівництво часто загрожує історичним пам'яткам, а зміна клімату та забруднення навколишнього середовища можуть незворотно пошкодити старовинні будівлі. Традиційні ремесла та інші форми культурного самовираження також швидко зникають, оскільки молоде покоління часто вибирає більш сучасні види діяльності. З метою привернення уваги до спадщини в Україні як і у Литві реалізуються локальні та міжнародні проєкти, наприклад, ініціативи з ревіталізації історичних будівель у малих містах та селах [4].

Позитивними прикладами транскордонної репрезентації спільної історичної спадщини може слугувати і діяльність музеїв, так Львівський історичний музей – активно бере участь у міжнародних виставках, зокрема у Литві, де презентував картину XVII століття Томмазо Долабелли [7]. Національний музей – Палац Великих Князів Литовських – один із найсучасніших музеїв, приймає експонати з України, демонструючи спільну історичну пам'ять.

Висновок. Отже, у Литві – національну пам'ять формують через інституційну сталість, європейську інтеграцію та технологічну модерні-

зацію. В Україні – через активну трансформацію, переосмислення травматичного минулого та мобілізацію суспільства в умовах війни. Однак, обидві країни демонструють, що національна пам'ять – це не лише про минуле, а про ідентичність, стійкість і майбутнє. Національна пам'ять – це не застиглий моноліт, а динамічний процес, у якому держава задає рамки, освіта – формує мислення, а громадські ініціативи – оживляють пам'ять у повсякденному житті. Їхня взаємодія – ключ до формування зрілої, відповідальної ідентичності.

Попри сучасні виклики пов'язані з глобалізацією, війною варто закріпити вивчення історичної спадщини в освітніх програмах, об'єднавши історію, мистецтво, природничі та точні науки, розробивши методичні засоби навчання. Нагальною потребою є систематичне навчання фахівців з охорони спадщини, що дозволить забезпечувати безперервність реставраційних досліджень, популяризувати не лише історичну тяглість і елемент самоідентифікації, але й як можливість економічного розвитку місцевих громад.

І хоча Україна та Литва демонструють різні моделі збереження спадщини: Україна – в умовах викликів і мобілізації ресурсів, Литва – у стабільному європейському контексті, в обох країнах культурна спадщина є не лише об'єктом охорони, а й інструментом формування національної пам'яті, ідентичності та міжнародного діалогу.

Список літератури:

1. KTU ekspertės atskleidė, kodėl kultūros paveldas svarbus bendruomenių vienybei. URL: <https://mokslolietuva.lt> (дата звернення: 26.05.2025).
2. Pasakė, kaip kultūros paveldas gali stiprinti nacionalinį saugumą: svarbu išspręsti 3 iššūkius. URL: <https://www.delfi.lt/a/120109793> (дата звернення: 25.05.2025).
3. Баланюк Ю. Європейський та український досвід збереження культурної спадщини. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1275> (дата звернення: 02.04.2025).
4. Від малого до великого: європейські ініціативи для збереження спадщини та ідентичності України. URL: <https://pragmatika.media/vid-maloho-do-velykoho-ievropeiski-initsiatyvy-dlia-zberezhenia-spadshchyny-ta-identychnosti-ukrainy/> (дата звернення: 17.03.2025).
5. Історія пошуку – Місія Сибір. URL: <https://misijasibir.lt/ieskok-istorijos> (дата звернення: 30.04.2025).
6. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп., за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с.
7. Педагогічний музей України Національної академії педагогічних наук України. URL: https://pmu.in.ua/museum_pedagogics (дата звернення: 12.04.2025).
8. Україна та Литва співпрацюватимуть для захисту культурної спадщини. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3210884-ukraina-i-litva-spivpracuvatimut-u-zahisti-kulturnoi-spadsini.html> (дата звернення: 02.03.2025).
9. Український культурний фонд. Програми підтримки культури. URL: <https://ucf.in.ua> (дата звернення: 02.03.2025).
10. Філіпович М. Українсько-литовська історична спадщина як елемент формування національної історичної пам'яті. *Україна – Литва: історичні, мовно-культурні та туристські паралелі: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (Вільнюс, 5-6 серпня 2024 р.)* / Упор. Корольов І., Трімоніте-Бікелене Ю., Винниченко І., Балзайте А. Дрогобич, 2024, с. 26.

11. Чепайтене Р. Спадщина у (пост)суспільстві: дисонанс, конфлікт чи пошук згоди? *Схід/ Захід*. Випуск 16–17. 2013. Спеціальне видання. С. 43-61.

Filipovych M.B., Palchevski R.S. FEATURES OF PRESERVATION AND REPRESENTATION OF HISTORICAL HERITAGE IN UKRAINE AND LITHUANIA

The article examines the specifics of the processes of preservation and representation of historical heritage in Ukraine and Lithuania through the prism of cultural policy and national identity. Particular attention is paid to the comparative analysis of heritage promotion strategies, including modern forms of presentation – digital platforms, interactive exhibitions and public spaces.

The authors analyze how tangible and intangible cultural monuments contribute to the preservation of historical consciousness, identity and intergenerational connection. Particular attention is paid to the comparison of approaches to the protection of historical heritage in both countries, as well as the role of state policy, public initiatives and educational programs in the process of constructing collective memory. It is emphasized that historical heritage not only represents the past, but also actively influences modern narratives of national development, contributing to the formation of civic consciousness and strengthening intercultural dialogue. The study outlines the common challenges faced by both countries.

Both countries have a rich common historical experience, complex trajectories of state formation and deep cultural traditions that form the basis of national memory. The cultural heritage of Ukraine and Lithuania is not just a set of artifacts or traditions, but a deep layer of national memory that forms the identity, values and historical consciousness of both peoples.

The analysis covers both traditional forms (museums, architectural monuments, archives) and modern practices (digital platforms, interactive exhibitions, urban interventions) of cultural heritage preservation in Ukraine and Lithuania, in particular the role of public initiatives and international grant programs. Examples of local projects that contribute to the actualization of historical memory are analyzed. The authors argue that the combination of «grassroots» activity and institutional support forms a new model of cultural policy based on the principles of participation, openness and European solidarity.

Key words: *national memory, historical heritage, museification, intercultural communication, identity, Ukraine, Lithuania.*